

УДК 342.4

Т. В. Хмарук

ДО ПИТАННЯ ЩОДО НЕЗМІНЮВАНОСТІ ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЙ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Конституційний Суд України за результатами розгляду справ ухвалює рішення і надає висновки, які є обов'язковими для виконання на території України, остаточними та такими, що не підлягають оскарженню. Характеристика юридичної природи рішень Конституційного Суду як нормативно-інтерпретаційних актів значною мірою пов'язана з юридичними (або, як вони часто іменуються доктриною, правовими) позиціями, які в них формулюються. Виникнення правових позицій зумовлене потребою у забезпеченні Конституційним Судом України таких конституційних принципів, як рівність конституційних прав і свобод громадян та рівність їх перед законом, адже, здійснюючи конституційний контроль, Конституційний Суд повинен давати правильне розуміння тієї чи іншої норми закону, що, як і сама норма, має однозначно застосовуватися суб'єктами правовідносин.

13 липня 2017 року Верховною Радою України прийнято Закон України «Про Конституційний Суд України» у новій редакції. Згідно зі статтею 92 цього нормативно-правового акта юридичну позицію Конституційний Суд викладає у мотивувальній та/або резолютивній частині рішення, висновку. Юридична позиція Суду може міститися в ухвалах про відмову у відкритті конституційного провадження у справі та про закриття конституційного провадження у справі, постановлених Сенатом чи Великою палатою.

Інтерпретація органом конституційної юрисдикції норми закону через юридичну природу рішень Конституційного Суду стає обов'язковою для всіх суб'єктів права (у тому числі для самого Суду). Проте ні Конституція України, ні чинний Закон України «Про Конституційний Суд України», ні Регламент Конституційного Суду України не містять поняття «юридична позиція» або «правова позиція», що зумовило існування у вітчизняній юридичній літературі різних підходів до визначення цього поняття. Вбачаємо, що вказані терміни є аналогічні за змістом, відображають ідентичні за своєю правовою природою рішення органу конституційної юрисдикції, а тому їх можна вважати синонімами.

Як слушно зазначають Т.М. Слінько та Є.В. Ткаченко, правова позиція Конституційного Суду – це інтерпретаційне уявлення (висновок) загальнообов'язкового характеру внаслідок тлумачення Конституції і виявлення судом конституційного змісту положень законів та інших нормативних актів у межах компетенції Конституційного Суду, що знімають конституційно-правову невизначеність і є правовою підставою остаточних рішень (ухвал) Конституційного Суду [1, с. 108–109]. У такій правовій позиції відображається суть, нормативно-доктринальна квінтесенція прийнятого рішення [2, с. 139].

Т.О. Цимбалістий зазначає, що правова позиція Конституційного Суду України – це не лише остаточний варіант його рішення у широкому розумінні, але і

система правових аргументів, які використовувалися для його обґрунтування, уявлення Суду про сутність розглядуваної ним проблеми і висновки, яких він доходив під час її вирішення [3, с. 153].

Дослідниця О.О. Кравченко запропонувала визначати правову позицію Конституційного Суду України як правовий висновок органу конституційної юрисдикції, що є наслідком узагальненого усвідомлення змісту правових норм у контексті вирішення конкретної справи та визначає зміст резолютивної частини рішення Конституційного Суду України [4, с. 6].

Важливо, що Конституція України та Закон України «Про Конституційний Суд України» не передбачають можливості перегляду або зміни юридичної позиції Конституційного Суду України. У науковій літературі немає єдиної позиції щодо цього питання. Так, А.О. Селіванов вважає, що відповідно до свого статусу Конституційний Суд України не має повноважень змінювати прийняті раніше правові позиції, скасовувати власні рішення, навіть за умов зміни норм Конституції України, на основі яких вони приймалися [5, с. 94–95]. М.В. Тесленко з цього приводу також зазначає, що, забезпечуючи стабільність Конституції України, відстоюючи демократичні принципи, Конституційний Суд не може відхилитися від сформованих ним правових позицій, змінювати їх, у протилежному разі він перетвориться на суд загальної юрисдикції [6, с. 41].

Іншої думки дотримується П.М. Ткачук, вважаючи, що у виняткових ситуаціях заради врахування реалій життя під час прийняття нових рішень Конституційний Суд України повинен мати право відійти від своєї попередньої юридичної позиції. Крім того, Конституційний Суд України може розвивати і збагачувати у смислово-му та змістовному відношеннях свої попередні правові позиції [7, с. 21]. Такої самої позиції дотримується і В.В. Речицький, наводячи приклади із практики діяльності Верховного Суду США, який своїми рішеннями з приводу захисту громадянських прав у XX ст. неодноразово скасовував власні ж рішення із цього питання періоду XIX ст. Останніми допускалися відверто сегрегаційні підходи у визначенні правового статусу певних категорій населення Сполучених Штатів – «чорношкірих, китайців, японців». Тобто Верховний Суд США у різний час по-різному розумів ті самі норми федеральної Конституції. Просто рівність у дев'ятнадцятому столітті розуміли суттєво вужче, ніж у столітті двадцятому [8].

Відступ органом конституційної юрисдикції під час прийняття рішення від своїх попередніх правових позицій – звичайна практика у зарубіжних країнах. Зокрема, Верховний Суд США протягом 1946–1992 років вдавався до ревізійного тлумачення (*overruling interpretation*) щонайменше 115 разів [9, с. 22]. Суттєві зміни до попередньо викладених правових позицій органів конституційного судочинства мають місце також в Австралії [10], Великій Британії [11], Канаді [12], ФРН [13]. Так, зокрема, в останній Федеральний Конституційний Суд за перші 50 років здійснення своїх повноважень відступав від власних прецедентів у 14 рішеннях [14, с. 97].

Що стосується України, то, незважаючи на неврегульованість цього питання на законодавчому рівні, протягом своєї діяльності Конституційний Суд України неодноразово змінював свої правові позиції на протилежні [15, с. 149]. Зокрема,

в рішенні від 30 вересня 2010 року у справі № 20-рп/2010 про додержання процедури внесення змін до Конституції України Конституційний Суд застосував інтегративний підхід до розгляду конституційним судом конкретних справ і узагальнив їх, зокрема, процитував його правову позицію (визнання неконституційним Закону № 2222 у зв'язку з порушенням процедури його розгляду та прийняття означає поновлення дії попередньої редакції норм Конституції України) [16, с. 36]. У зазначеному рішенні Конституційний Суд відійшов від позиції, сформульованої з цього питання в ухвалі від 5 лютого 2008 року № 6-у/2008 (положення закону про внесення змін до Конституції України після набрання ним чинності стають невід'ємним складником Конституції України – окремими її положеннями, а сам закон вичерпує свою функцію) [17, с. 53].

Як зазначає Р.С. Мартинюк, практика перегляду органами конституційного контролю власних актів у зв'язку з виявленням нових обставин у справі, якщо такі обставини суттєво впливають на зміст прийнятих ними актів, відображає відносну незмінюваність правових позицій органів конституційної юрисдикції [18, с. 123]. Теза про відносну незмінюваність правових позицій органів конституційного контролю для самих цих органів, крім наведеної підстави, також обґрунтована у таких аргументах:

1. Конституційні суди та подібні органи спеціалізованого конституційного контролю не застраховані від прийняття хибних рішень. Опосередкованим доказом можливої хибності (повної чи часткової) актів органів конституційної юрисдикції є спосіб їх ухвалення: відповідні рішення приймаються простою, іноді кваліфікованою, більшістю голосів від встановленого кворуму. Прийняття рішення може здійснюватися з перевагою в один-два голоси і супроводжуватися долученням до відповідного акта особливої (окремої) думки судді конституційного суду, яка відображає іншу правову позицію. Наявність особливих (окремих) думок членів органу конституційної юрисдикції з приводу прийнятого ним акта, які пропонують альтернативний погляд на належний зміст цього акта, з усією очевидністю засвідчує відносну істинність правової позиції органу конституційного контролю, відображеної у його відповідному акті.

Окрім того, сама гіпотетична можливість помилкових рішень у діяльності органів конституційного контролю вказує, що конституційні положення про остаточний характер їхніх актів потребують застереження. Сама ймовірність помилки органу конституційної юрисдикції під час реалізації інтерпретаційної функції є важливим аргументом у встановленні права Конституційного Суду України переглядати та вносити зміни до попередньо викладених правових позицій.

2. Конституційні суди змушені вдаватися до принципу еволюційного тлумачення конституційних норм, адаптуючи власні юридичні позиції до змісту правової доктрини, що розвивається. Окрім того, на думку П.М. Рабіновича та В.В. Гончарова, зміна правових позицій Конституційним Судом може пояснюватися, зокрема, соціальною неефективністю попередніх правових позицій (або виявленими практикою їх негативними наслідками), а також зміною соціального контексту (зокрема, виникненням нових політичних реалій) [15, с. 150].

Отже, зважаючи на те, що соціально-політичні реалії схильні до змін, варто констатувати, що реалізація основних функцій Основного закону за незмінюва-

ності його тексту видається ймовірною винятково через еволюційне тлумачення. При цьому розуміємо, що особливо потрібним таке тлумачення є у разі, коли протягом тривалого часу текст Конституції не оновлюється. Невипадково свого часу було сформульовано тезу: якщо Верховна Рада України є єдиним автором тексту Основного Закону, то Конституційний Суд поряд із нею є співавтором його смислу [19, с. 13–14].

Проблеми, що виникають у зв'язку з тим, що позиція Конституційного Суду України в подібних питаннях виявляється зміненою, суттєвою мірою пояснюються неврегульованістю цього питання у вітчизняному законодавстві. Ця неврегульованість здатна спровокувати суттєві незручності у правовому регулюванні, оскільки формально чинними можуть виявитися дві його взаємовиключні юридичні позиції. Одним із варіантів подолання такої проблеми на практиці могла би стати аналогія із законодавчими колізіями, коли перевага надається нормативно-правовому акту, який прийнятий пізніше. Але якщо законодавець уповноважений переглядати свої акти, то для Конституційного Суду така можливість законодавчо не передбачена. Тому вбачається, що доцільним є внесення змін до Закону України «Про Конституційний Суд України», в яких передбачені повноваження органу конституційної юрисдикції за певних умов переглядати свої юридичні позиції.

При цьому за прикладом органів конституційної юрисдикції деяких європейських держав а також Європейського суду з прав людини Конституційному Суду варто було б наводити та обґрунтовувати у своїх контраверсійних рішеннях причини переінтерпретації ним певних юридичних норм, аби попередити виникнення думки, що ці причини приховуються.

3. Юридичні позиції органів конституційної юрисдикції мають ґрунтуватися на конституційних положеннях, які самі зберігають відносну незмінюваність. Тому зміна конституційних норм, що були об'єктом тлумачення органу конституційного контролю і зумовили зміст його відповідних правових позицій, викликає необхідність змінити останні.

Крім цього, суттєвим аргументом на користь перегляду органом конституційної юрисдикції своєї правової позиції може слугувати ситуація, у якій Європейський суд із прав людини, рішення якого відповідно до положень Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» є обов'язковими для виконання Україною [20], своїм рішенням вказує на недоліки захисту прав людини у практиці Конституційного Суду.

Так, зокрема, рішенням Конституційного Суду України від 10 червня 2003 року №11-рп/2003 у справі про мораторій на примусову реалізацію майна [21] визнано конституційним Закон України «Про введення мораторію на примусову реалізацію майна». Застосування цього закону спричиняє суттєві труднощі під час виконання рішень судів щодо справ, у яких боржником є державне підприємство. Однак Європейський суд із прав людини у своєму рішенні у справі «Сокур проти України» від 26 квітня 2005 року [22] зазначив, що виконання судового рішення із затримкою понад три роки на підставі Закону порушує приписи пункту 1 статті 6 Європейської Конвенції. Тому неузгодженість позицій

органу конституційної юрисдикції України та Європейського суду з прав людини суттєво обтяжує функціонування належного у нашій державі механізму прав людини та громадянина.

Як зазначає В.М. Кампо, незважаючи на відсутність офіційного механізму виправлення цих недоліків у діяльності Конституційного Суду, рішення якого остаточно й офіційному перегляду не підлягають, на практиці одним зі способів усунення певних колізій і розходжень між рішеннями Конституційного Суду України і Європейського суду з прав людини може бути самостійний перегляд Конституційним Судом своїх правових позицій під час розгляду подальших справ. Фактично ж у відносинах між практикою цих судів діє принцип пріоритету норм міжнародного права, й український суд ніколи не ставив його під сумнів [23].

У контексті розгляду питання можливої зміни правової позиції органом конституційного контролю варто також наголосити, що перегляд правової позиції не означає перегляду рішення, у якому її було сформульовано, тому потібно відрізнити рішення Конституційного Суду України від його правових позицій, які у певному сенсі співвідносяться як форма та зміст [24, с. 64]. Внесення змін до попередньо ухваленої правової позиції органом конституційної юрисдикції не повинно мати своїм наслідком відміну первинного рішення. Таке рішення зберігатиме свою силу, хоча й не може більше розглядатися як прецедент під час вирішення аналогічних питань у майбутньому.

Можливість перегляду Конституційним Судом своїх юридичних позицій не повинна бути необмеженою. Зокрема, західна (насамперед британська) державно-правова практика виробила певні обмеження для динамічного коригування органами конституційного судочинства власних правових позицій, що можуть бути взяті за основу практикою конституційного контролю в Україні у разі закріплення відповідних положень. Ними є такі правила:

1) свобода перегляду повинна використовуватися Судом помірковано (sparingly);

2) рішення не повинно переглядатися, якщо його подолання не виправдає правомірних очікувань суб'єктів права, залучених у договірні зобов'язання, розрахунки або будь-яку іншу юридично значущу діяльність;

3) рішення, що стосується тлумачення статутів чи інших законодавчих актів, не повинно долатися, за винятком рідкісних і виняткових випадків;

4) рішення не повинно долатися, якщо судді не можуть передбачити наслідки такого подолання, а також у тому разі, коли саме питання, що було приводом для прийняття відповідного рішення, має всі шанси бути переглянутим у законодавчій процедурі;

5) в інтересах забезпечення правової визначеності рішення не повинно бути подолано мимохідь лише з тієї підстави, що раніше воно було неправильно вирішено. У новому рішенні повинні бути наведені додаткові доводи, що виправдовують в очах суспільства подібне подолання, та й сам факт подолання колишніх правових позицій повинен бути чесно і недвозначно визнаний самим Судом [25, с. 43].

Водночас рішення має бути подолано тоді, коли воно вносить невизначеність у правозастосування і навіть юристи сторін не можуть дати чіткого визначення тому, що в цій ситуації буде вважатися правовим, а також у тому разі, якщо порівняно із сучасними соціальними умовами або сьогоднішніми концепціями правопорядку воно здається несправедливим.

Варто констатувати, що проблема незмінюваності юридичних позицій вітчизняного органу конституційної юрисдикції не вирішилася із прийняттям у новій редакції Закону України «Про Конституційний Суд України». Натомість відхилений вітчизняним законодавцем проект Закону України «Про Конституційний Суд України» № 5336-1 від 17.11.2016 року передбачав, що Суд може розвивати і конкретизувати юридичну позицію у своїх подальших актах, хоча термін «розвивати» для законотворчої термінології не притаманний.

Висновки. Отже, конституційні положення про остаточний характер актів органів конституційної юрисдикції не обмежені правом цих органів переглядати власні рішення, фактично презюмують абсолютну істинність здійснюваного ними тлумачення правових норм і неспроможність органів конституційного контролю припуститися помилки у прийнятті відповідних актів. Така претензія юридичних позицій органів конституційної юрисдикції на адекватність і безпомилковість разуче контрастує з наявним досвідом конституційного правосуддя. Цей досвід засвідчує, що принцип зв'язаності органів конституційного контролю власними правовими позиціями, який не допускає винятків, породжує одні з найсуттєвіших проблем у їхній діяльності.

З наведеного вище можна констатувати, що теоретико-практичні проблеми нормативно-правової регламентації остаточності юридичних позицій Конституційного Суду України безпосередньо впливають на одну із фундаментальних функцій органу конституційної юрисдикції – забезпечення верховенства Конституції України в системі національних нормативно-правових актів.

Нова редакція Закону України «Про Конституційний Суд України» не вирішила питання визначення дефініції та правової сили юридичних позицій вітчизняного органу конституційної юрисдикції, чіткої процедури їх перегляду, а також вичерпного переліку підстав для такого перегляду.

У зв'язку з вищенаведеним доцільним вважається внесення змін до Закону України «Про Конституційний Суд України», якими органу конституційного контролю прямо надавалося би право переглянути викладену в раніше прийнятих рішеннях юридичну позицію. При цьому така зміна повинна бути належним чином обґрунтованою. Підставою для перегляду можуть слугувати як зміни в Основному Законі держави, так і зміна соціальних реалій, у яких функціонує суспільство та розвивається правова доктрина.

Література

1. Конституційна юрисдикція: підручник / Ю.Г. Барабаш, І.І. Дахова, О.П. Євсєєв та ін. / за ред. Ю.Г. Барабаша та А.О. Селіванова. – Х.: Право, 2012. – 168 с.
2. Бондарь Н.С. Местное самоуправление и конституционное правосудие: конституционализация муниципальной демократии в России / Н.С. Бондарь. – М.: Норма, 2009. – 592 с.

3. Цимбалістий Т.О. Конституційна юстиція в Україні: навч. посіб. / Т.О. Цимбалістий. – К.: Центр учб. л-ри, 2007. – 200 с.
4. Кравченко О.О. Захист свобод людини та громадянина Конституційним Судом України: доктринальні, прикладні та компаративні аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.02 / Кравченко Ольга Олександрівна. – К., 2011. – 18 с.
5. Селіванов А.О. Конституційні проблеми в сучасній теорії права. Доктрина стабільності та охорони Конституції в контексті її модернізації та ефективного конституційного правосуддя / А.О. Селіванов. – К.: Логос, 2012. – 150 с.
6. Тесленко М.В. Юридична сила і значення правових позицій Конституційного Суду України / М.В. Тесленко // Вісник Конституційного Суду України. – 2003. – № 4. – С. 36–41.
7. Ткачук П.М. Правові позиції Конституційного Суду України / П.М. Ткачук // Вісник Конституційного Суду України. – 2006. – № 1. – С. 10–21.
8. Речицький В.В. Конституційний процес: оздоровчі процедури / В.В. Речицький [Електронний ресурс] / В.В. Речицький. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2010/10/7/5453140/>.
9. Benner S., Spaeth H. Stare Decisis: The Alternation of Precedent on the Supreme Court, 1946–1992 / S. Benner, H. Spaeth. – New York: Cambridge University Press, 1995. – P. 22.
10. Grain Pool of WA v. Commonwealth, 23 March 2000 (170 ALR 111).
11. Fitzpatrick v Sterling Housing Association Ltd [2001] 1 AC 27.
12. Reference re Secession of Quebec, [1998] SCJ 61 para 48.
13. BVerfG Urteil vom 21 Juni 1977 (1 BvL 14/76).
14. Шевчук С.В. Європейська концепція «усталеної судової практики» та її вплив на правотворчу функцію Конституційного Суду України / С.В. Шевчук // Вісник Конституційного Суду України. – 2008. – № 2. – С. 93–101.
15. Рабінович П.М., Гончаров В.В. Перегляд Конституційним Судом України власних правових позицій як засіб охорони функцій Основного Закону / П.М. Рабінович, В.В. Гончаров // Вісник Конституційного Суду України. – 2011. – № 4–5. – С. 147–153.
16. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) від 30 вересня 2010 року у справі № 20-рп/2010 // Вісник Конституційного суду України. – 2010. – № 5. – С. 36.
17. Ухвала Конституційного Суду України від 5 лютого 2008 року у справі № 6-у/2008 про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 102 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України», Закону України «Про внесення зміни до розділу IV «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про Конституційний Суд України» // Вісник Конституційного суду України. – 2008. – № 2. – С. 53.
18. Мартинюк Р.С. Проблеми незмінюваності правових позицій органів конституційного контролю / Р.С. Мартинюк // Вісник Конституційного Суду України. – 2013. – № 3. – С. 120–129.
19. Рабінович П.М. Конституційні права людини в Україні: юридичні проблеми реалізації / П.М. Рабінович // Правова держава. – № 9. – К., 1999. – С. 13–18.
20. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 260.
21. Рішення Конституційного Суду України від 10 червня 2003 року у справі № 11-рп/2003 а конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про введення мораторію на примусову реалізацію майна» (справа про мораторій на примусову реалізацію майна) // Офіційний вісник України. – 2003. – № 25. – Ст. 1217.
22. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Сокур проти України» від 26 квітня 2005 року // Офіційний вісник України. – 2005. – № 33. – Ст. 2025.
23. Кампо В.М. Стан і перспективи запровадження європейських спільних демократичних цінностей в Україні: практика Конституційного Суду України / В.М. Кампо // Юридичний журнал. – 2013. – № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3994>.
24. Овчаренко В.А. Правові позиції Конституційного Суду України: поняття, суть і можливості перегляду / В.А. Овчаренко // Вісник Конституційного Суду України. – 2013. – № 6. – С. 61–72.
25. Капліна О.В. Проблеми перегляду правових позицій Конституційним Судом України / О.В. Капліна, О.П. Євсєєв // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2013. – Вип. 26. – С. 33–46.

Анотація

Хмарук Т. В. До питання щодо незмінюваності правових позицій Конституційного Суду України. – Стаття.

Стаття присвячена висвітленню проблематики незмінюваності правових позицій вітчизняного органу конституційної юрисдикції. Визначено підстави й умови для можливого перегляду правових позицій Конституційного Суду України.

Ключові слова: юридичні позиції Конституційного Суду України, правові позиції органів конституційного контролю, остаточність актів конституційної юрисдикції, перегляд рішень органів конституційного контролю.

Аннотация

Хмарук Т. В. К вопросу о несменяемости правовых позиций Конституционного Суда Украины. – Статья.

Статья посвящена освещению проблематики несменяемости правовых позиций отечественного органа конституционной юрисдикции. Определены основания и условия для возможного пересмотра правовых позиций Конституционного Суда Украины.

Ключевые слова: юридические позиции Конституционного Суда Украины, правовые позиции органов конституционного контроля, окончательность актов конституционной юрисдикции, пересмотр решений органов конституционного контроля.

Summary

Khmaruk T. V. To the question of the unchangeability of legal positions of the Constitutional Court of Ukraine. – Article.

The article is devoted to the issue of unchangeable legal positions of the domestic body of constitutional jurisdiction. The grounds and conditions for possible revision of legal positions of the Constitutional Court of Ukraine are determined.

Key words: legal positions of the Constitutional Court of Ukraine, legal positions of bodies of constitutional control, final acts of constitutional jurisdiction, review of decisions of bodies of constitutional control.